

УДК 37.018.1:37.015.31:17.022.1

DOI:

Ігор Гриник, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РОЛЬ СІМ'Ї У ДУХОВНО-МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті охарактеризовано ціннісні моральні основи життя української родини; проаналізовано вплив християнських традицій та звичаїв на формування моральності і духовності особистості дитини; наголошено на необхідності повернення сімейного виховання до релігійних засад, з метою відродження духовності й оздоровлення сучасного суспільства.

Доведено, що християнські цінності становлять основу духовно-морального життя українців і займають важливе місце у формуванні їхнього світогляду, допомагають зрозуміти своє призначення, визначити вектор правильного шляху в житті.

Ключові слова: духовно-моральне виховання, християнська етика, духовність, сім'я, цінності виховання.

Літ. 9.

**Ihor Hrynyk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
Social Pedagogy and Correctional Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University**

THE ROLE OF THE FAMILY IN SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION PERSONALITY OF THE CHILD

The valuable moral foundations of Ukrainian family life are described in the article; the influence of Christian traditions and customs on the formation of morality and spirituality of the child's personality is analyzed; the need to return family education to religious foundations is emphasized, with the aim of reviving spirituality and improving the health of modern society.

It is emphasized that spiritual Christian ideals are correlated not only with religion, but are perceived as universal instructions that have an absolute, universal character, and the criterion for choosing the necessary values is the "standard of Good". Spiritual and moral education of an individual is not influenced by politics, social attitudes, economic priorities, etc. This is the process of creating moral and spiritual foundations based on eternal principles and ideals that correspond to the ideas of democracy, realization of human rights and freedoms, recognition of dignity, equality, and respect. Belief in them ensures the reliability and effectiveness of education, leads a person to morality, spirituality and harmony.

It is proved that Christian values form the basis of the spiritual and moral life of Ukrainians and occupy an important place in the formation of their worldview, help to understand one's purpose, to determine the vector of the right path in life. In the family, the task of raising spirituality, which contains the following components of personality culture, is realized first: intellectual, communicative, national, artistic-aesthetic, family-domestic, political, legal, and ecological. Parents make sure that their children know folk ethics (customary norms of behavior, Christian moral commandments, speech etiquette), and education necessarily involves free-thinking the formation of patriotism, national consciousness, devotion to loved ones, and responsibility.

The general organization of Christian activities in the family circle is of great importance: church attendance, daily prayers, observance of fasts, reading of the Holy Scriptures, church holidays, joint confession, blessing, repentance, vow, etc. Under the conditions of peace and love in the family, the norms of Christian upbringing are accepted by the child without special teachings and become the rules of his life. Then she has the strength to resist the natural instincts of selfishness, to keep them under control, to dominate them, choosing spiritual and moral values. In general, Christian ethics has the following advantages: spiritualization of the inner world of the individual; the use of humanistic means of educational influence; concentration on the ecology of the child's soul, etc.

Keywords: spiritual and moral education; Christian; ethics; spirituality; family; educational values.

Постановка проблеми. Сучасна педагогіка орієнтується на виховання молодого покоління на принципах гуманізму та демократизму, закликає до формування відповідальної, духовно багатой, активної, мислячої особистості, здатної впливати на розвиток держави й одночасно зберігати традиції свого народу. Таке спрямування означає плекання духовності та моральності з дитинства, коли закладаються схильності, устої, що визначають успішність та реалізованість у дорослому житті.

Беззаперечно, високоморальні, духовні орієнтири вкрай важливі для людини, оскільки є джерелом мотивації її поведінки, визначають стійкість переконань та усвідомлення власного призначення. На жаль сьогодні суспільство не завжди декларує зразкові приклади поведінки. У ньому простежуються егоїзм, грубість, корисливість, безсердечність, байдужість, знецінюються альтруїзм, милосердя, тактовність, чутливість. Відтак сім'я, громадськість, освітні інституції, усвідомлюючи глибину проблеми, мають вчасно реагувати на загрози та сприяти

вихованню добропорядної Людини, котра розумітиме власну сутність і призначення, виконуватиме свої обов'язки перед людством, Батьківщиною, сім'єю, самою собою. Адже “благополуччя будь-якої нації залежить від духовно-моральних цінностей, на яких виховуються діти” [3, 85].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед факторів духовного зростання особистості, науковці (І. Бех, О. Вишневський [1], І. Зяюн, О. Максимович [4], Л. Михайлова [3], І. Сіданіч, М. Стельмахович [6], [7], О. Сухомлинська [6], [8], Г. Шевченко, П. Щербань [9] та ін.) виокремлюють природні нахили, особливості сімейного виховання, взаємодію з авторитетними дорослими, вплив менталітету тощо. Воно відбувається завдяки прийняттю поглядів та уявлень близьких людей, народу, оточення, в котрому зростає дитина. Підґрунтям для сприйняття духовно-моральних цінностей є батьківський приклад як взірць для наслідування. Насамперед члени родини мають визначальний виховний вплив на особистість дитини, утримують стабільність, “передаючи” моральні орієнтири. М. Стельмахович доводить, що спільний побут, спосіб життя, харчування, віра, форми поведінки, діяльність об'єднують сім'ю, пов'язують минулі, сучасні й майбутні покоління [7]. Якщо буде здорова сім'я, то зможемо говорити про організацію і побудову здорового суспільства. Її позитивний вплив на виховання сьогодні є головною передумовою соціальної та економічної стабільності українського народу. Зміцнення родини шляхом матеріальної підтримки та забезпечення умов для її духовного відродження впливатиме на підвищення відповідальності батьків за власних дітей.

У системі сімейних надбань українського народу здавна особливе місце посідали християнські ідеали, котрі “визначали” якість життєвої компетентності дитини, рівень її самоактуалізації, прагнень до самовдосконалення, жертвовності, потребу гуманних стосунків з соціумом та природою [4]. Сім'я, Церква, школа були основними інститутами виховання. Духовно-релігійні вартості формувалися з перших років життя, оскільки усвідомлювалася необхідність їхнього вчасного засвоєння. Про сенситивність дитинства у цьому напрямі говорили видатні українські педагоги Г. Ващенко, Ю. Дзєрович, О. Музиченко, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський та інші. Вони пропагували релігійне виховання та істинність християнської етики, особливу увагу звертаючи на її взаємозв'язок із самотутністю українців.

Мета статті – охарактеризувати вплив християнської етики на формування духовно-моральних цінностей особистості дитини в умовах сім'ї.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія української духовності свідчить про те, що для нашої системи виховання й ментальності харак-

терними є висока релігійність світогляду та віра. Упродовж століть українці дотримувались християнських засад життя і завжди були побожними. Це дало їм змогу створити високу духовну культуру, що ґрунтується на ідеї Гуманності та Добра. На думку О. Сухомлинської, духовні християнські ідеали співвідносяться не лише з релігією, а сприймаються як “універсальні моральні настанови християнської цивілізації в культурологічному її вимірі” та мають абсолютний, загальнолюдський характер [8, 5].

У цьому контексті О. Вишневський зауважує, що треба “озброїти” сучасну людину *критерієм* вибору необхідних цінностей – “еталоном Добра”, розвивати здатності: диференціювати добро і зло; управляти собою, керуючись позитивними гуманними мотивами; адекватно реагувати на різні життєві ситуації; виявляти самоповагу та повагу до інших [1, 214]. Християнська етика якраз “включає в себе норми моральної поведінки, внутрішній стан людської душі, а саме чистота та цілісність самоусвідомлення людини. Ця мораль заперечує будь-який егоцентризм та закликає творити добро” [2, 31].

Власне духовно-моральне виховання особистості сьогодні як основа її становлення має завбачувати формування інтересів, потреб, почуттів, навичок і звичок морально-етичної поведінки, вчасне засвоєння високодуховних ідеалів, що опираються на абсолютну вартість Добра. Його мета незмінна, оскільки на неї аж ніяк не впливають політика, соціальні установки, економічні пріоритети тощо. Це процес творення моральних і духовних підвалин на вічних, найвищих (божественних) загальнолюдських принципах та цінностях, котрі відповідають ідеям демократії, реалізації прав і свобод людини, визнання гідності та рівності, спрямовують на почуття поваги до її особливостей. Віра у них забезпечує надійність і дієвість виховання, веде особистість до моральності, духовності, гармонії.

Сучасне виховання має орієнтуватися на традиційні для українців християнські моральні абсолютні цінності. Опора на них не означає, що виключається турбота про матеріальне. Оскільки людина має і тіло, і душу, то вона вправі дбати про матеріальні речі, про їжу, житло, турбуватися про батьків, дітей, про своє здоров'я і навіть про красу, і затишок, зручність, комфорт. Однак християнський світогляд завжди допомагає зробити вибір на користь добра, зобов'язує надавати, перевагу цінностям моральним, бути готовим відмовитися від матеріального заради духовного.

Зауважимо, що П. Щербань [9, 28] виокремлює у структурі духовності такі компоненти культури особистості: інтелектуальну (знання, мислення); моральну (честь, гідність, культура почуттів, статеву культуру); комунікативну (комунікативні здібності, духовні запита, культура мови); національну (національна самосвідомість, патріотизм); художньо-

естетичну; родинно-побутову; політичну; правову; екологічну. Їх можна вважати орієнтирами у вихованні, що визначають цілісність духовно-морального розвитку.

В українській сім'ї здавна реалізовувалося завдання плекання внутрішнього світу дитини. Молоде покоління виховувалося на засадах народної моралі, обізнаності з релігійною культурою, шанобливого ставлення до неї. Батьки дбали, щоб їхні діти знали народну етику, тобто узвичаєні норми поведінки, християнські моральні заповіді, мовленнєвий етикет (досі зберігся звичай вітатись і прощатись зі словами: "Дай Боже здоров'я" або ж "Дай Боже щастя"). Від покоління до покоління передавалися загальнолюдські чесноти: любов до ближнього, доброта, щедрота, піклування, взаємодопомога, товариськість, побратимство, лицарство, спільна праця, працелюбність, справедливість, піклування про довкілля тощо [7]. Їхньою основою були біблійні заповіді, що визначали сутність виховання, формування добрих рис характеру та християнського світогляду. Зміст духовного-морального виховання передбачав орієнтацію на абсолютні моральні вартості, формування поглядів і переконань з позицій християнських чеснот; зосередженість на розвитку національної самосвідомості та характеру, а також участь у спільній праці, святах, громадських заходах; читання Біблії; залучення до обрядів та традицій; знайомство з фольклором (казки, легенди, лічилки, дражнилки, приказки) тощо [2].

Тобто змалку приходило усвідомлення того, що впродовж життя треба безперервно діяти, удосконалюватися, обираючи шлях самовдосконалення. По суті духовно-моральне виховання полягало не тільки у тому, щоб навчити засад християнської Моралі, а щоб дитина (людина) повірила і прийняла їх всім серцем. Батьки дбали про те, щоб їхні нащадки виростили у непохитній вірі до Бога. Тому в сім'ї повсякденно підтримувалися християнські приписи, гармонія духовного й матеріального життя, етичні норми.

Особливо гостро постає це питання в умовах сучасності, коли змінюються суспільні пріоритети, але необхідним є дотримання абсолютних цінностей (совісність, любов, краса, досконалість, правда, віра, надія, шляхетність, чесність, гідність, милосердя, мудрість, прощення тощо), що проявляються у найрізноманітніших виявах активності, конкретних діях та добродійностях, спрямованих на утвердження засад доброти, справедливості, толерантності, щирості, взаємоповаги, власної гідності, відповідальності, принциповості. Через те, на нашу думку, варто пам'ятати і підтримувати підвалини української духовності, що утвердилися найперше в сім'ї, родині, етносі. Тут й досі зберігається рівність поглядів і переконань. Батьки формують серце і душу дитини, готують її до повного життя. Тому

між їхніми вимогами не може бути розбіжностей. Усі члени родини відчують відповідальність один за одного. Діти усвідомлюють однакові обов'язки перед обома батьками і почувають себе рівноправними членами сімейного колективу, де їх люблять і розуміють.

Для українців властиво, що виховання дітей обов'язково передбачає вільнодумство, формування патріотизму, національної свідомості, відданості близьким, відповідальності. Тому дорослі та молоде покоління зажди об'єднує віра, книжка, пісня, почуття обов'язку перед Україною. Патріотизм та служіння іншим стають принципом життя християнина, позаяк без них відбудеться і руйнування сімейних цінностей. "Люби ближнього свого як самого себе" означає турботу про тих, хто близько (сім'я, родина, народ). Традиційно у народному побуті підтримується піраміда людських стосунків, котра надає стабільності і стійкості взаєминам. Шанобливе ставлення до родовідних традицій, дітей до батьків та старших у сім'ї (дідуся, бабусі), інших представників роду освячені віками. В українській родині звикло діє закон опіки, що поширюється на усіх її членів, безпомічних, сиріт, потребуючих. Опікунську відповідальність беруть на себе хрещені батьки на випадок смерті рідних чи близьких. У цьому контексті Церква пропагує підтримку знедолених дітей, вважаючи її святим обов'язком громади.

Тому в колі сім'ї, батьки першими привчають дітей до моральних, громадських, сімейних законів, правил поведінки та взаємодії з іншими. Вони домагаються, щоб норми християнської моралі стали нормами життя. СENS формування духовності та моральності особистості виявляється у деякій послідовності "від роду до народу до нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини" [1].

На важливість національного чинника у духовно-моральному вихованні вказує Н. Рогальська, підкреслюючи обов'язковість формування лицарської честі та шляхетності, а також опанування побутової та звичаєвої культури (зокрема, етикету взаємодії між членами родини) [5, 173]. Знання власної історії, літератури, народознавства, українського мистецтва, релігії у поєднанні з рідними звичаями, християнськими традиціями визначають успіх виховання, стають необхідною духовною атмосферою для зростання. Вони супроводжують усе соціальне та особисте життя, згуртовують, забезпечують взаємозв'язок поколінь, передачу народної пам'яті, "виконують пізнавальну, культурну, розвивальну, розважальну та інші функції, які є найважливішою складовою частиною у формуванні духовно-моральних цінностей" [3, 86].

Християнська етика як духовна діяльність у сімейному колі, уможлиблює збереження традицій, національних вартостей, виховання у дітей почуття Любові до ближніх, Батьківщини, культури рідного

народу. Серед її переваг В. Ворожбіт називає: одухотворення внутрішнього світу особистості, що означає фіксацію на потребі самовдосконалення та наближення до Ідеалу; використання гуманістичних засобів виховного впливу (слово, авторитет, добродійність, сумлінна праця, дотримання посту, заборон і т.п.); зосередженість на екології душі, що спонукає до самостійних логічних висновків та завбачує цілісність зовнішніх та внутрішніх впливів на душу дитини [2]. Крім того, християнські принципи та звичаї тісно переплетені з народною сімейною культурою українців, що робить їх дієвими у вихованні. Особистісне сприйняття та усвідомлення вартісних духовних постулатів сімейного життя поглиблює соціокультурний досвід. Практика християнсько-моральної діяльності, вироблення відповідних звичок поведінки обумовлюють належні вектори відбору і прийняття духовно-етичної системи цінностей.

Зрозуміло, що подружні відносини є своєрідною школою життя. Любов, активна взаємодія, підтримка, допомога, розмови, присутність – умови виховання, за яких людина наповнюється внутрішнім спокоєм, радістю, миром, захищеністю. По суті, християнська етика декларує особливості статевого виховання в сім'ї. Взаємне кохання, близькість, повага, обов'язковість шлюбу, радість народження та виховання дітей визначають сімейні цінності і пріоритети, зокрема, бажання мати сім'ю, пронизуючи життя подружжя духом моралі та оптимізму [6].

Гідна пошана один одного є найкращим прикладом для наслідування. Тато виховує авторитетом, а мама – через чуттєву сферу. Роль матері полягає у прищепленні любові, яка необхідна для фізичного і духовного розвитку дитини. Мама є взірцем, образом ніжності, краси, грації, гармонії, ідеалом для дитини завдяки проявам дбайливості, догляду, турботі та через недоспані ночі, передані нею чесноти. Її риси – тепла любов, розуміння, чуттєвість, готовність до самопожертви, навіть самопожертви. Жінкамати вносять теплоту і душевність у дім. Прагматичний розум чоловіка і чуттєвість серця жінки найбільше їх відрізняють. Якщо забракне одного з цих елементів, виховання може стати одностороннім чи викривленим. Це справа обох батьків, які мають доповнювати один одного, бути однодумцями, а не суперниками [7].

Велике значення має загальна організація християнської діяльності у сімейному колі: відвідування церкви, щоденні молитви, дотримання постів, церковні свята, спільна сповідь, благословення, покаєння, обітниця тощо. Споконвіку помічником виховання у родині було також читання Святого Письма, книги – в якій подається зміст Духовності та Моралі, християнських чеснот (релігійності, стриманості у словах і поведінці, цнотливості, правдивості, щирості, скромності), плодів дарів Духа Святого

(любові, радості, спокою, терпіння, доброти, милосердя, віри), десятих Божих заповідей. Біблійні постулати орієнтують на подружню вірність, продовження роду як найважливіше призначення подружжя – спільноти, що скріплена любов'ю, і є “одним тілом”. Саме сім'я несе повне навантаження цієї любові, “творить” нові життя.

Однак сьогодні суспільною проблемою є малодітність або ж бездітність. Молоді пари вважають, що передусім мають набути соціального статусу, матеріального добробуту, а вже потім – народжувати дітей. Та, звертаючись до історії, розуміємо, що “наші предки не жили в розкошах і не були грамотнішими, ніж сучасна людина”, зате їхня моральність мала тривку духовну основу, розумілася значущість продовження роду для Батьківщини [1, 325].

На нашу думку, батькам треба усвідомити, що духовно-моральне виховання є не тільки справою Церкви і не ототожнювати духовність та моральність лише з християнським життям. Діти можуть їх відчувати в сімейній атмосфері любові, взаєморозуміння, взаємоповаги. Водночас вважаємо, що, згідно з українськими традиціями, батьки повинні привчити дитину до добрих діл, молитви, відповідальності за свої вчинки. Так вона усвідомить та визнає авторитет Творця над собою, віритиме в нього, розвиватиме прагнення стати кращою, досконалішою. За умов панування у сім'ї миру, моральні норми християнського виховання будуть прийнятні дитиною без особливих повчань і стануть правилами її життя в майбутньому. Тоді вона буде знаходити в собі сили протистояти природним інстинктам егоїзму, тримати їх під контролем, домінувати над ними, обираючи цінності духовні серед цінностей матеріальних.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У практиці сімейного виховання необхідно дотримуватись приписів християнської моралі, досягнення й набуття таких рис і якостей, які відповідали б світоглядним і морально-етичним нормам нашого народу. Батьки-християни передовсім мають дбати про те, щоб їхні діти вирости у непохитній вірі до Бога. Особливо гостро постає це питання в наш час, коли утверджується нова система цінностей, змінюються суспільні пріоритети, але назавжди залишаються абсолютними вічні моральні вартості людини. Вони проявляються у найрізноманітніших видах діяльності, спрямованих на утвердження засад доброти, справедливості, толерантності, взаємоповаги, власної гідності, відповідальності, принциповості.

Християнські цінності становлять основу духовно-морального життя і займають важливе місце у формуванні світогляду особистості українця, дають спрямування, допомагають зрозуміти своє призначення, оберігають від впливу “темних” сил, застерігають від спокус, визначаючи правильний шлях у

житті. Неувага до духовної сфери веде до деформації у суспільному культурному житті соціуму загалом.

На часі формування належного рівня духовно-моральної культури молоді, адже від її виховання залежить, майбутнє нації і життя країни. Ці та інші питання можуть бути перспективними у подальших розвідках науковців і дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 566 с.
2. Ворожбит В. Духовно-моральне виховання молоді у спадщині Івана Огієнка. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 1. С. 29–33.
3. Духовно-моральне виховання особистості: теорія та практика: наук.-метод. посіб. / за заг. ред. Л.М. Михайлової. Харків: "Друкарня Мадрид", 2019. 250 с.
4. Максимович О. Християнське виховання дітей у сучасній українській сім'ї. *Формування релігійної культури дітей і молоді: проблеми і перспективи*: матеріали конференції. Івано-Франківськ, 2007. С. 64–68.
5. Рогальська Н. Основні напрями морального виховання дітей в етнопедагогіці українського народу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 45. С. 171–177.
6. Стельмахович М. Виховні цінності традиційної української родини. *Цінності освіти і виховання*: наук. метод. зб. / За заг. ред. О. Сухомлинської. Київ, 1997. С. 129–132.
7. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка: навч. посіб. Київ: ІСДО, 1996. 288 с.
8. Сухомлинська О. Формування духовності особистості на основі християнських цінностей. *Директор школи*. 2003. № 1 (24). С. 4–6.
9. Шчербань П. Формування духовної культури особистості. *Рідна школа*. 1999. № 7–8. С. 23–29.

REFERENCES

1. Vyshnevskiy, O. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainiskoi pedahohiky* [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Kyiv, 566 p. [in Ukrainian].
2. Vorozhbit, V. (2011). *Dukhovno-moralne vykhovannia molodi u spadshchyni Ivana Ohienka* [Spiritual and moral education of youth in the legacy of Ivan Ohienko]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*. No. 1. pp. 29–33. [in Ukrainian].
3. *Dukhovno-moralne vykhovannia osobystosti: teoriia ta praktyka: nauk.-metod. posib.* [Spiritual and moral education of the individual: theory and practice: science and method. manual]. (Ed.). L.M. Mykhailova. Kharkiv, 2019. 250 p. [in Ukrainian].
4. Maksymovych, O. (2007). *Khrystyianske vykhovannia ditei u suchasni ukrainyski simi* [Christian upbringing of children in a modern Ukrainian family]. Formation of religious culture of children and youth: problems and prospects: materials of the conference. Ivano-Frankivsk, pp. 64–68. [in Ukrainian].
5. Rohalska, N. (2013). *Osnovni napriamy moralnoho vykhovannia ditei v etnopedahohitsi ukrainiskoho narodu* [The main directions of moral education of children in ethnopedagogy of the Ukrainian people]. *Psychological and pedagogical problems of the village school*. No. 45. pp. 171–177. [in Ukrainian].
6. Stelmakhovych, M. (1997). *Vykhovni tsinnosti tradytsiinoi ukrainiskoi rodyni* [Educational values of the traditional Ukrainian family]. Values of education and training: sciences. method. coll. (Ed.). O. Sukhomlynska. Kyiv, pp. 129–132. [in Ukrainian].
7. Stelmakhovych, M. (1996). *Ukrainska rodynna pedahohika: navch. posib.* [Ukrainian family pedagogy: teaching. manual]. Kyiv, 288 p. [in Ukrainian].
8. Sukhomlynska, O. (2003). *Formuvannia dukhovnosti osobystosti na osnovi khrystyianskykh tsinnosteï* [Formation of the spirituality of the individual on the basis of Christian values]. *School Director*. No. 1 (24). pp. 4–6. [in Ukrainian].
9. Shcherban, P. (1999). *Formuvannia dukhovnoi kultury osobystosti* [Formation of the spiritual culture of the individual]. *Native school*. No. 7–8. pp. 23–29. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.08.2022

“Емоційне сприймання – це взагалі азбука всякого виховання; тільки той, хто оволодів нею в дитячі роки, здатний швидко і свідомо читати світ людини”.

*Василь Сухомлинський
педагог, публіцист, письменник*

“Виховання та навчання починаються з найперших років існування і тривають до кінця життя”.

*Платон
давньогрецький мислитель*

“У перший час найважливіше материнське виховання, тому що моральність має бути насаджена в дитині як почуття”.

*Георг Вільгельм Фрідріх Гегель
німецький філософ*

